

El documental interactiu com a nou gènere audiovisual

Estudi de l'aparició del nou gènere, aproximació a la seva definició i proposta de taxonomia i d'un model d'anàlisi a efectes d'avaluació, disseny i producció

Arnau Gifreu Castells

TESI DOCTORAL UPF / 2013
Departament de Comunicació

DIRECTOR DE LA TESI
Dr. Carlos Scolari (Departament de Comunicació)

Resum

L'objecte d'aquesta tesi doctoral és mostrar i demostrar com el documental interactiu es constitueix i es proposa en els últims anys com a nou gènere audiovisual amb característiques pròpies i específiques.

Aquesta investigació argumenta com el mitjà digital interactiu ha afectat les lògiques de producció, exhibició i recepció audiovisuals del gènere documental tradicional. Durant els últims anys, aquestes noves dinàmiques han transformat els processos comunicatius i la naturalesa dels diferents actors implicats, donant lloc a un nou gènere que anomenem “documenal interactiu”.

A partir d'una mostra de casos significatius, hem elaborat un marc conceptual original amb l'objectiu de caracteritzar el documental interactiu com a gènere audiovisual específic, diferenciant-lo alhora de les formes convencionals de documental i de no ficció interactives.

La primera part de la recerca estableix els precedents i el context on es desenvolupa l'àmbit de l'audiovisual interactiu. A partir del plantejament d'un estat de la qüestió general sobre el gènere documental i el mitjà digital interactiu, descrivim el context principal on es desenvolupa aquest format, el web, i el tipus de producte en el que s'engloba, les aplicacions interactives. S'estableix també en aquesta part una introducció als principals gèneres de la no ficció interactiva, tot caracteritzant-los i diferenciant-los entre ells i entre els gèneres de la no ficció audiovisual.

La segona part argumenta i justifica les raons per les quals podem considerar el documental interactiu com un nou gènere audiovisual, amb característiques pròpies i específiques. Per a situar-ne el context adequat, localitzem i descrivim l'aparició, consolidació i diversificació d'aquest nou gènere, per arribar a formular-ne una definició, una caracterització àmplia i una

proposta taxonòmica originals. També ens centrarem en la transformació dels processos de producció i circulació, atenent a les noves lògiques i dinàmiques actuals. Amb l'objectiu d'establir i delimitar el marc conceptual de manera precisa i concreta, hem elaborat un model de categorització centrat en l'anàlisi del nou gènere, model que aspira a ser també útil per a la creació i producció d'aquest tipus de documental. La recerca inclou també una avaluació de l'estat de l'art del documental interactiu en relació a la temàtica tractada, la plataforma d'accés i l'experiència de l'usuari. I el capítol de conclusions resumeix les principals aportacions originals de la investigació, tot afirmant la pertinència de la identificació del documental interactiu com a nou i prometedor gènere audiovisual.

Abstract

The objective of this doctoral thesis is to show and demonstrate what an interactive documentary consists of. In recent years this interactive medium has been proposed to be a new audiovisual genre with its own specific characteristics.

This research discusses how interactive digital media have affected the logics of audiovisual production, exhibition and reception of the traditional documentary genre. In recent years, these new dynamics have transformed the communication processes and the nature of the different actors involved, giving rise to a new genre called “interactive documentary”.

From a sample of significant cases we have developed an original conceptual framework with the aim of characterizing the interactive documentary as a specific audiovisual genre, while differentiating it from the conventional forms of documentary and interactive non-fiction.

The first part of the study establishes the precedents and the context in which the interactive audiovisual environment is developed. Based on a general overview of the documentary genre and interactive digital media, we describe the main context in which this format is created, the Web, as well as the types of products that it includes, interactive applications. In this section we also introduce the main interactive non-fiction genres, characterizing them and differentiating them among each other and among audiovisual non-fiction genres.

The second part discusses and justifies the reasons why we can consider the interactive documentary as a new audiovisual genre with its own specific characteristics. To place it in an appropriate context, we situate and describe the emergence, consolidation and diversification of this new genre, based on which we formulate an original definition, carry out an extensive characterization and propose a taxonomy. We also focus on the transformation of the production and dissemination processes according to the new logics and current dynamics. In order to

establish and define the conceptual framework specifically and precisely we have developed a categorization model for analyzing the new genre, which is also useful for creating and producing this type of documentary. In addition, we evaluate the state-of-the-art of the interactive documentary in relation to the topics discussed, the access platform and the user's experience. The conclusions chapter summarizes the main original contributions of the research, affirming the relevance of identifying the interactive documentary as a new and promising audiovisual genre.

Paraules clau

Documental, Mitjà Digital, Nous Mitjans, Comunicació Digital Interactiva, Documental Interactiu, Documental Transmèdia, No Ficció Interactiva, Web, Internet, 2.0, Modalitats de Navegació, Modalitats d'Interacció, Mitjans Col·laboratius, Base de Dades, Interactivitat, Narratives Transmediàtiques

Keywords

Documentary, Digital Media, New Media, Interactive Digital Communication, Interactive Documentary, Transmedia Documentary, Interactive Nonfiction, Web, Internet, 2.0, Modes of Navigation, Modes of Interaction, Collaborative Media, Database, Interactivity, Transmedia Storytelling

Index

PRÒLEG	1
 CAPÍTOL 1. INTRODUCCIÓ	
1.1. Plantejament. Pregunta i hipòtesis d'investigació	7
1.1.1. Plantejament inicial	7
1.1.2. Pregunta/formulació inicial	9
1.1.3. Hipòtesis	10
1.2. Objecte d'estudi. Objectius de la investigació i preguntes preliminars	11
1.2.1. Delimitació de l'objecte d'estudi	11
1.2.2. Objectius	14
1.2.3. Preguntes de recerca	17
1.3. Introducció metodològica i estructura del treball	19
1.3.1. Metodologia	19
1.3.1.1. Gènere documental	19
1.3.1.2. Mitjà digital interactiu	21
1.3.1.3. Documental interactiu	23
1.3.2. Criteris de selecció i/o condicions que han de complir les obres per a ser considerades i analitzades com un documental interactiu	29
1.4. Citació de textos en la recerca i introducció a l'anàlisi	29
1.5. Aportacions originals de la tesi doctoral	32
1.6. Breu descripció dels capítols	36

CAPÍTOL 2. DEFINICIÓ I CARACTERITZACIÓ

2.1. Introducció	39
2.2. Documental lineal i representació de la realitat	42
2.3. Principals elements que configuren l'expansió del documental	48
2.3.1. Noves relacions amb el referent visual: el cas de la fotografia	48
2.3.2. L'àmbit de la imaginació plasmat en la variant del Comic book documental	55
2.4. Aproximació a la definició de documental interactiu	56
2.4.1. Distinció entre documentals lineals i documentals interactius	56
2.4.2. De la pèrdua de control sobre la narració	67
2.4.3. De la pèrdua de la perspectiva o línia narrativa	70
2.4.4. Discussió d'algunes propostes de definició	72
2.4.5. Proposta de definició	84
2.4.6. Raons de la nomenclatura preferent	87
2.5. Característiques bàsiques del documental interactiu	91
2.5.1. Característiques pròpies des del punt de vista de l'autor (emissor)	91
2.5.2. Característiques pròpies des del punt de vista del discurs o narració (text)	92
2.5.3. Característiques pròpies des del punt de vista de l'interactor (recepció)	95
2.6. Interactivitat: conceptes, modes d'ús i classificacions	97
2.6.1. La interactivitat: primera característica definidora	97
2.6.2. Aportacions d'especial interès	103
2.6.2.1. Tipologies d'interactor i d'interacció segons Xavier Berenguer	103
2.6.2.2. Immersió i interacció segons Janet Murray	107
2.6.2.3. Estructures de narrativa interactiva segons Marie-Laurie Ryan	109
2.6.2.4. Tipus de narratives interactives segons Florent Maurin i Ian Schreiber	112
2.7. Multimodalitat: les modalitats de navegació i d'interacció	116
2.7.1. Distinció bàsica entre les modalitats de representació, les modalitats de navegació i les modalitats d'interacció	116
2.7.2. Diferenciació bàsica entre navegació i interacció	119

2.7.2.1. Les modalitats de navegació	119
2.7.2.1. Les modalitats d'interacció	124
 CAPÍTOL 3. MODEL DE CATEGORITZACIÓ PER A L'ANÀLISI I LA PRODUCCIÓ	
3.1. Introducció	129
3.2. Proposta de categories, subcategories i indicadors. Quadre-resum del model	129
3.3. Categoria A: Producció i circulació	136
A1. Producció	136
A2. Distribució	136
A3. Exhibició	137
A4. Recepció	137
3.4. Categoria B: Integració i navegació	137
B1. Eix autor-interactor (narrador vs lector)	137
B2. Eix autor-text (control vs descoberta)	140
B3. Eix interactor-text (gaudi vs dificultat)	143
3.5. Categoria C: Estructuració dels continguts	146
C1. Contingut (inventio)	149
C2. Estructuració i ordenació (dispositio)	150
C3. Presentació (elocutio)	152
C4. Relació global-local	155
3.6. Categoria D: Modalitats de navegació i interacció	155
3.7. Categoria E: Modalitats de representació de la realitat	159
3.8 . Aplicació del model d'anàlisi. El cas del projecte <i>Guernica, pintura de guerra</i> (2007)	161
3.8.1. Concepte i descripció	162
3.8.2. Aplicació del model de categorització al projecte <i>Guernika, pintura de guerra</i>	166
3.8.3. Conclusions de l'anàlisi	196

CAPÍTOL 4. CONCLUSIONS. L'EMERGÈNCIA D'UN NOU GÈNERE AMB FUTUR

4.1.Introducció	199
4.2. Conclusions	202
4.3. Justificació de les conclusions	204

REFERÈNCIES

Bibliografia	241
Filmografia	254
Projectes interactius	255
Recursos electrònics	262

ANNEXOS

Annex 1. Quadre resum amb períodes, tecnologia i exemples associats a cada etapa del documental interactiu	268
Annex 2. Taula resum dels projectes analitzats en la recerca doctoral	273

Index de taules i figures

1.1. Hipòtesis de la recerca	10
1.2. Esquema que delimita l'interès d'aquesta recerca	13
1.3. Objectius de la recerca	16
1.4. Preguntes inicials de recerca	17
1.5. Preguntes a les que es pretén donar resposta a partir de la tesi doctoral	18
1.6. Esquema que sintetitza la metodologia utilitzada per dur a terme la recerca referent al gènere documental	20
1.7. Esquema que sintetitza la metodologia utilitzada per dur a terme la recerca referent al gènere del mitjà digital	22
1.8. Esquema que sintetitza la metodologia utilitzada per dur a terme la recerca referent al gènere del documental interactiu	25
1.9. Autors teòrics estudiats	27
1.10. Obres audiovisuals i interactives analitzades durant la recerca	28
1.11. Línies d'anàlisi de la recerca	32
1.12. Mostra de grafisme dels apartats i les seccions de cada apartat de la plataforma interDOC	35
1.13. Mostra de grafisme dels apartats i les seccions de cada apartat de la plataforma interDOC	35
1.14. Aportacions originals de la tesi doctoral	36
2.1. Diferents tipus d'interacció segons l'anàlisi de Xavier Berenguer	105
2.2. Estructures de la narrativa interactiva segons Marie-Laurie Ryan	110
2.3. Llistat de les modalitats i submodalitats de navegació digital	121
2.4. Característiques de les modalitats de navegació digital	122
2.5. Classificació i distribució dels modes de navegació en relació al nivell i/o grau d'interacció	124
2.6. Llistat de les modalitats i submodalitats d'interacció digital	125

2.7. Característiques de les modalitats i submodalitats d'interacció digital	126
2.8. Classificació i distribució dels modes de navegació en relació al nivell i/o grau d'interacció	127
3.1. Model complet d'anàlisi del documental interactiu	130
3.2. Model de categorització. Categoria A. Indicadors i elements significatius	131
3.3. Model de categorització. Categoria B. Indicadors i elements significatius	132
3.4. Model de categorització. Categoria C. Indicadors i elements significatius	133
3.5. Model de categorització. Categoria D. Indicadors i elements significatius	134
3.6. Model de categorització. Categoria E. Indicadors i elements significatius	135
3.7. Eix cartesià amb exemples representatius en funció dels indicadors establerts per a la categoria B1 del model d'anàlisi del documental interactiu	140
3.8. Diversos tipus d'interactivitat presents en l'eix control-descoberta. Indicadors vàlids	141
3.9. Eix cartesià amb exemples representatius en funció dels indicadors establerts per a la categoria B2 del model d'anàlisi del documental interactiu	142
3.10. Eix cartesià amb exemples representatius en funció dels indicadors establerts per a la categoria B3 del model d'anàlisi del documental interactiu	146
3.11. Tres parts o components diferenciats en l'anàlisi de l'hipertext	148
3.12. Esquema del disseny per a la comprensió segons Thuring	154
3.13. Modalitats de navegació i d'interacció digital. Principals indicadors. Model de categorització per a l'anàlisi i la producció	156
3.14. Principals modalitats de representació segons l'anàlisi de Nichols (2001)	160
3.15. Modalitats del documental. Principals característiques i deficiències segons el mateix Bill Nichols (2001)	161
3.16. Fitxa tècnica del projecte <i>Guernika, pintura de guerra</i>	162
3.17. Format interactiu navegable des de la televisió convencional	165
3.18. Segona bifurcació després de la presentació del format interactiu per televisió si s'escollia la categoria "El documental"	165

3.19. Exemple de visualització partida després de seleccionar l'opció de "Veure el documental audiovisual"	166
3.20. Disseny panoràmic de les diferents modalitats de navegació i interacció de <i>Guernika, pintura de guerra</i>	179
3.21. <i>Cronologia</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació temporal. Submodalitat anys	183
3.22. <i>Els viatges del Guernika</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació temporal combinada amb l'espacial – mapa geogràfic – . Submodalitat anys	183
3.23. <i>Els viatges del Guernica (dins Història)</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació espacial. Submodalitat mapa geogràfic	185
3.24. <i>Descobrint el Guernica</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació espacial. Submodalitat mapa gràfic	185
3.25. <i>Pintura contra la guerra</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació espacial. Submodalitat mapa fotogràfic	186
3.26. <i>Personatges</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació testimonial. Submodalitat personatges històrics	187
3.27. <i>Entrevistes</i> . Il·lustració de la modalitat de navegació testimonial. Submodalitat entrevistats	188
3.28. <i>Shafrazi experience</i> . Modalitat d'interacció generativa. Accés a la part pràctica (generar dibuixos) o visualitzar continguts ja creats (galeria en línia)	190
3.29. <i>Shafrazi experience</i> . Modalitat d'interacció generativa. Instrucció i presentació de la interfície	190
3.30. <i>Shafrazi experience</i> . Modalitat d'interacció generativa. Exemple d'aportació generativa gràfica	191
3.31. <i>Shafrazi experience</i> . Modalitat d'interacció generativa. Exemple d'aportació generativa textual	191
3.32. <i>Shafrazi experience</i> . Modalitat d'interacció generativa. Galeria virtual en línia	192
3.33. <i>Shafrazi experience</i> . Modalitat d'interacció generativa. Exemple de generació	

gràfica i textual present a la galeria virtual en línia	192
4.1. Tipologies, estadis, rols i processos implicats en el documental interactiu	237
4.2. Tipologies de documental	238
4.3. Eix cartesià dividit en quatre quadrants: entreteniment, educació, lúdic-jocs i participació-co-creació	239
A1.1. Taula amb projectes organitzats per any de producció	268
A2.1 Taula amb període temporal, tecnologia i exemples seleccionats de cada etapa	273

Cada pel·lícula és un documental (Bill Nichols, 2001)

Un país sense cinema documental és com una família sense àlbum de fotos
(Patricio Guzmán)

*Ara estem en l'era del post-modernisme, i ens trobem amb la necessitat de
reconstruir de nou els fragments trencats i separats. Però ara surten objectes
diferents* (Josep Maria Català, 2011)

*M'ho van explicar i ho vaig oblidar; ho vaig veure i ho vaig entendre; ho vaig
fer i ho vaig aprendre* (Confuci)

*Docmedia is the language of the twenty-first century. The language of our
future* (Peter Wintonick, citat per Lietaert, 2011)

The Internet is a documentary (Caterina Cizek, 2011)